

Zavedam se, da je pisanje in izdajanje pripovednih pesmi danes, milo povedano, precej nenavadno in celo izjemno. Vendar v mojem primeru nikakor ne gre za zablodo iz nevednosti. Če nič drugega, sem na univerzi študiral svetovno in slovensko književnost in že iz tega vira vem, kako stvari stojijo; kaj, kako in od kdaj se kje piše in kam in v kaj so usmerjeni današnji pesniški tokovi. Zato o tem vprašanju, vsaj kolikor se tiče tuje književnosti, ne bi izgubljal preveč besed. Le mimogrede bi pripomnil, da bi tudi literarno veliki narodi lahko s pridom in smislom še zmerom pisali tudi pripovedno poezijo, vsaj toliko časa, dokler kljub vsej resnični častitljivosti in izjemnemu bogastvu svojih književnosti, v njih ne premorejo vsestransko tako popolnih pripovednih pesmi, kot sta na primer Prešernov 'Uvod h Krstu pri Savici' ali pa tudi brezhibna 'Turjaška Rozamunda'; prebral sem namreč zelo veliko zelo dobrih in imenitnih pesmi v teh in onih jezikih, ampak tako popolnih v svoji zvrsti še nikjer.

Da pa si bomo na jasnem, o čem nameravam govoriti, najprej vprašanje in odgovor na to, kaj imam v mislih, ko omenjam pripovedno pesem. Po svoje je namreč pripovedna vsa poezija; domala vsa namreč za izpovedovanje čustev in misli uporablja pripoved in stvarno opisovanje, bodisi takó, da pripoveduje zgodbo, bodisi – in to je mnogo bolj pogosto – da svojo izpoved izraža s primerjavami, ki pa so zmerom nujno opisnega značaja, če že ne v celoti, pa vsaj v posameznostih. Od sestavin pripovednosti so torej izvzeti le zelo redki primeri neposrednega izpovedovanja, ki pa po izkušnji ne rodijo najlepše lirike. Kdor ne verjame, naj poskusi sam: v spominu naj si začne recitirati katerokoli pesem, ki mu je posebno ljuba, pa bo videl, da ne bo prišel niti do četrtega verza, ne da bi bil sredi pripovedovanja: ob prvem glagolu bo že sredi pripovedi, take ali drugačne.

Toda zaradi teh pripovednih sestavin vse te razne pesmi vseeno ne sodijo med pripovedne; niti tedaj ne, ko so povsem opisne. Za primer naj navedem – na slepo izbrano – recimo Gregorčičevo

pesem 'V pepelnični noči'. Ta od začetka do konca pripoveduje svojo zgodbo v povsem narativnem načinu, pa zanjo kljub temu ne bo nihče dejal, da je pripovedna, epska. Za pravo pripovedno pesem je poleg samega pripovednega načina posebno označujoč njen osnovni namen, ki se kaže v tem, da bralcu želi povedati predvsem neko določeno zgodbo, ki pa seveda lahko – namreč zgodba – kot celota ali pa v svojih posameznih delih, zlasti še na koncu, izpoveduje bolj ali manj neprisiljeno izraženo misel ali čustvo, iz katerega je nastala. Tako je na primer Levstikov 'Ubežni kralj' čista zgodba, brez posebnega miselnega sporočila ali čustva (če odmislimo povsem naravno človeško sočutje do nesrečnega kralja in pa precej splošno spoznanje, da je človeška, tudi kraljevska, sreča opoteča). V primerjavi s to pesmijo ima Prešernov 'Uvod h Krstu pri Savici' namerne miselne vložke, na primer Črtomirov nagovor vojščakom pred nočnim izpadom iz oblegane trdnjave (Manj strašna noč je v temne zemlje krili itd.); 'Turjaška Rozamunda' pa je brezhibno zaokrožena zgodba, ki kot celota lahko poleg same pripovedi izraža tudi pesnikovo opozorilo preveliki ženski izbircnosti, čeprav to opozorilo samo po sebi ni nikjer omenjeno. Skupna vsem trem pesmim pa je zgodba. Če dodam še to, da je zgodba pesmi lahko izpovedana tudi na kak drug, ne povsem neposreden opisni način, na primer tako, da je ne pripoveduje neposredno sam avtor, ampak je položena v usta kakega umišljenega pripovedovalca; ali pa, da pesnik samo nanižava opise, ki jih mora v zgodbo povezati šele bralec; ali pa, da gre za značilno dramatično obliko romantičnega obdobja, ko zgodbo izvemo iz dramskega dialoga – potem je po mojem pojem prave pripovedne (z ustaljeno tujo besedo, epske) poezije dovolj precizno označen.

Ta oznaka velja tako za dolge kot za kratke oblike.

Med dolge sodijo razni epi, običajno zelo dolgi, tudi po več deset tisoč verzov, zatem razni daljši ali krajši romani in povesti v verzih, kratke pesnitve in daljše pripovedne pesmi.

Med krajšimi oblikami pa so najbolj znane balade, romance, legende, razne druge pripovedne pesmi, zlasti še ljudske (ljudske balade, junaške pesmi, pravljice, pripovedke); ne nazadnje pa tudi parabole in basni, pri katerih sta glavni namen sicer podučnost in satiričnost, vendar je njihova oblika tako izrazito pripovedna, da jih prav tako lahko z vso upravičenostjo uvrstimo v zvrst epskih pesmi.

Zaradi obširnosti snovi nikakor ne kaže, pa tudi k mojemu namenu ne sodi, govoriti o svetovni epiki, razen kolikor se nujno vsiljuje zaradi primerjave. Spregovoriti pa želim nekaj besed o epski poeziji pri Slovencih.

Na splošno lahko najprej ugotovimo, da v primerjavi z lirično poezijo – tako z ljudsko kot z umetno – ni zelo bogata, da pa po drugi strani tudi ni tako redka. Vsekakor bi je bilo mnogo več, posebno še njenih dolgih oblik, če bi naša umetna književnost nastala mnogo prej, kot je, takrat ko je ta zvrst umetnosti cvetela še po vsej Evropi, zlasti še zahodni. Tako pa je zaradi posebnih zgodovinskih dogajanj in naključij naša književnost ujela to zvrst poezije šele bolj proti koncu, šele malo pred njenim zamrtjem. Vendar je bil ta čas še zmerom čas romantike in zgodnjega realizma – čas 19. stoletja – ko so dolge epske forme sicer res že precej zamrle, zato pa so se razcvetele njene krajše oblike, zlasti še balade različnih vrst, od 'nadnaravnih' do 'realističnih'. Ta razcvet je bil najbohotnejši prav v germanskem kulturnem prostoru, kateremu smo po volji zgodovine pripadali tudi mi. Tako je epska poezija zacvetela tudi pri nas. Njene dolge oblike srednjega veka in renesanse smo sicer zamudili, za daljši čas pa je pognala tudi na naših tleh krajša pripovedna pesem, tako ljudska kot umetna.

Predvsem iz narodobudniških nagibov in iz želje, da bi dotekli zamujeno, so se tudi naši pesniki sicer – tako kot pri raznih drugih 'zamudniških' narodih po Evropi – na veliko trudili, ujeti tudi zamujeno dolgo obliko, to se pravi, ep, po možnosti celo ljudski ep, ali če že tega ne, (zaradi pomanjkanja ustreznih ljudskih

snovi), vsaj dolge epske pesnitve. Toda to se ni doslej še nikomur posrečilo. Tudi taki umetniki kot Prešeren so – kdo ve iz kakšnih razlogov – prišli le do povesti v verzih. In tudi tale knjiga, ki leži zdaj pred bralecem, je – kot bo razvidno iz nadaljnega – hotela postati ep, pa je iz nje nastalo nekaj, kar vsekakor ni ep, vsaj ne tak, kot naj bi bil nastal. In edini nepoiskani odgovor, ki mi je pri tem na voljo, je pogovor, da pač »človek obrača, bog pa obrne«.

In tako kot pozneje pri meni je ‚bog obrnil‘ že pri celi vrsti pesnikov pred mano, takšnih in drugačnih. Naj navedem vsaj najbolj znane, v knjigah izdane poskuse. Mislim, da je bil prvi po Prešernu Jožef Žemlja, ki je leta 1843 – opogumljen s Prešernovim »Krstom pri Savici« – napisal približno enako dolgo pesnitev »Sedem sinov. Povest u pesmi«. Cela vrsta epskih poskusov je nastala zatem prav v času večanja slovenske politične samozvesti, to je v sedemdesetih letih, v času – mimogrede bodi povedano – ko je nastal prvi, v načelu enotni slovenski knjižni jezik. Pesnik Anton Umek Okiški je leta 1863 objavil kar dve precej dolgi epski deli: v Ljubljani knjigo »Abuna Soliman«, ep v obliki venca pesmi o slovenskem misijonarju Ignaciju Knobleharju, v Celovcu pa pesnitev »Slovenska blagovestnika Ciril in Metod. Prigodbe in povesti v spevih«; v devetih ‚pevanjih‘; istega leta je J. Frankolovski ‚kmet v Črešencah‘, kot piše na naslovni strani (pravo ime je bilo Jožef Iskrač) v Celovcu objavil delo »Veronika Deseniška. Epična pesem v XV spevih.« Istega leta, prav tako v Celovcu, pa Gregor Krek epično pesem v treh spevih »Na sveti večer o polnoči«. (Moj izvod knjige, v kateri so skupaj zvezane te pesnitve in druge pesniške zbirke, je kupil »Boleslav Novak, trgovski pomočnik«, kot je vanj zapisal. Kakšni pesniško vzpodbudni časi! Na prvi strani pa je še drug zapis: ‚Kupil pri razprodaji knjig preč. g. Valentina Lavtarja, 4. 1. 1889.‘ Podpis obrabljen od palcev. Je pa zato zgoraj drug podpis: Lovro Tič, bogoslovec. A na naslovno stran je nekdo z zelo okorno roko napisal: ‚57 let je stara knjiga‘. Kako romantičen človek! Pa tudi jaz, kajti pod to sem, kot zdaj

vidim, pripisal: 102 leti, Menart. Habent sua fata libelli). Vendar tega vrinka nisem naredil samo iz melanholične romantičnosti, temveč tudi zato, da razbijem enoličnost naštevanja. Na zalogi je namreč še marsikaj. Leta 1867 je Matija Valjavec napisal delo, s katerim je hotel ustvariti ljudski ep, namreč pesnitev »Zora in Sonca. Pripovedna pesem v treh delih«. V njej je uporabil več narodnih motivov, na primer o Lepi Vidi in o Mladi Bredi. Leta 1885 je Jožef Marija Kržišnik izdal epsko pesnitev »Sava«. Leta 1889 Anton Funtek po ljudski pripovedki o nastanku Vrbskega jezera pesnitev »Godec«. Leta 1892 Jovan Anton Turkuš v Gradcu pripovedno pesem »Črna gora«. Leta 1894 Bogdan Vened (Matija Prelesnik) »Ženitev Ferdulfa vojvode. Furlanska povest«; Fran Saleški Finžgar pa leta 1896 v reviji Dom in svet ‚planinsko idilo‘ »Triglav« (v knjigi šele 1950). Leta 1901 Janez Bilc pesnitev »Tarbula, devica mučenica«. Leta 1904 Simon Gregorčič pesnitev »Job«. Leta 1905 Anton Aškerc pesnitev »Primož Trubar«. In ko smo že pri njem, naštejmo še pesnitvi »Zlatorog« in »Atila v Emoni« ter eno najdaljših slovenskih epskih del, ep »Poslednji Celjan«. Leta 1910 je Vojteh Kurnik tiskal pesnitev »Kralj Rastislav in sv. Ciril«, a leta 1912 Janko Šanda »Lazarič Lindarski. Povest v verzih«. (Napisal je tudi ep »Samo« v desetih spevih, ki pa je izšel šele desetletja po njegovi smrti, 1949). Leta 1912 je Anton Klodič Sabladolski objavil ‚epsko pesem‘ »Livsko polje«. Silvin Sardenko, ki je predtem in pozneje spesnil še celo vrsto pesnitev o raznih svetnikih, je leta 1918 izdal idilični verski ep »Šotor miru« v 32 spevih (življenje sv. Paskala). Joža Lovrenčič je bil prav tako eden plodovitejših (tudi epskih) pesnikov; leta 1915 je objavil ep »Sholar iz Trente«, sedem let zatem pesnitev »Kronika Trente, alias Trentarskega študenta drugi del«; (kasneje, leta 1944, pa še pesnitev »Legenda o Mariji Pomagaj«). Omenim naj tudi nedokončano Župančičevo satirično pesnitev »Jerala«, prav tako pa satirično travestijo v verzih »Deseti brat«, ki jo je leta 1938 objavil pozneje kot partizan ustreljeni Ivan Rob.

Navedene pesnitve seveda še zdaleč ne predstavljajo vsega, kar je bilo napisanega v tej zvrsti, na desetine del je ostalo raztresenih po raznih revijah ali v rokopisih, med pesnitve za mladino pa sploh nisem posegel. Sicer pa moj namen ni, podati podrobnega pregleda slovenskih daljših pesnitev, temveč sem s tem naštevanjem želel le opozoriti na to, da je pri naših pesnikih skozi vse obdobje do novejšega časa bila prisotna želja, napisati ep ali vsaj daljše pripovedno pesniško delo, kar pa je vsaj delno uspelo le trem, štirim avtorjem, o čemer priča že to, da razen o Prešernovem »Krstu pri Savici« srednješolsko izobražen Slovenec komajda ve za še kak drug naslov epskega dela.

Ne dosti manj kot s pisanjem epov in daljših pesnitev so si slovenski avtorji prizadevali tudi s tem, da bi napisali zaključene enote epskih pesmi na isto témo, tako imenovane epske ali epskolirske vence. Srečamo jih pri Stritarju (Popotne pesmi, V solzni dolini, Raja), pri Jenku (Obrazi), še posebej pri Aškercu (Stara pravda, Ilirija, Tahi na Štatenbergu, Mučeniki /cela knjiga pesmi z motivi o slovenskih protestantih/, Junaki /s cikli Knez Volkun, Knez Ljudevit, Ropoša in Kruci, Kralj Matjaž/); nadalje pri Funtku (Smrt), Lovrenčiču (Gorske pravljice), Gradniku (Tolminski punt), Branku Rudolfu (Žvegla potepuhova); in drugih. A kljub velikim načrtom in naporom je tudi ta pripovedna oblika obrodila le nekaj boljših celotno zaokroženih del; pač pa je od nje ostalo vsaj nekaj desetih nadpovprečnih posameznih pesmi.

Tako smo se v tem kratkem orisu približali zvrsti pesmi, ki bi jih za razliko od že obravnavanih lahko imenovali posamične epske pesmi, to se pravi takšne, ki niso niti deli epov ali pesnitev niti sestavne enote epskih vencev: torej tiste in takšne, ki jim pravimo pač pripovedne pesmi.

Kot vse pesmi imajo tudi te svoj prvotni izvor v ljudski ustvarjalnosti. Slovenska ljudska pesem, ki sicer premore več tisoč naslovov, je najbolj bogata z liričnimi, zlasti še ljubezenskimi pesmimi, pripovednih pa se je ohranilo kakih dvesto (brez variant)

in verjetno jih kaj dosti več, vsaj glede na različnost motivov, tudi ni nastalo. V primerjavi z nekaterimi drugimi narodi, katerih pesmi so dobile kake posebne oznake, kot na primer »škotska balada« ali »španska romanca«, ali »srbska junaška pesem«, slovenske pripovedne pesmi – pa čeprav so prav tako seveda v veliki večini balade, romance in junaške pesmi – niso poimenovane s kakšno posebno oznako, pač pa jih imenujemo preprosto pripovedne pesmi in jih razvrščamo le bolj po vsebinskih podobnostih: o Lepi Vidi, o Kralju Matjažu, o Lambergarju, o bitki pri Sisku, o bojih s Turki; pa po bajeslovnih motivih; po vsebinah vzetih iz vsakdanjega življenja; po legendarnih vsebinah; še posebej po ljubezenskih doživljajih; po živalskih zgodbah; in podobno.

Zanimanje za narodno pesem se je porodilo šele v obdobju predromantike (sredi 18. stoletja); takrat so prej prezirano narodno blago začeli sploh zbirati in na veliko izdajati, zlasti še v Angliji in na Nemškem. Od tam se je to veliko občudovanje vsega ljudskega razširilo na vse strani, med drugim tudi k nam. In kakor drugod so poleg zbiranja in objavljanja ljudskega blaga, med njim sprva seveda še predvsem pripovednih pesmi, ki so takrat nekako najbolj slovele, začeli pesniki tudi sami pisati take pesmi; eden več, drugi manj, a vsakdo vsaj nekaj. Lahko bi rekli, da je prišlo v navado, da se vsakdo poizkusi tudi v tej zvrsti. Kot mnogim drugim vrstam je pot pri nas tudi tej utrl France Prešern. Predvsem je iz nemščine prevedel Bürgerjevo balado »Lenora«, ki je tedaj slovela kot višek baladne umetnosti in ki so jo posnemali po vsej Evropi. Razen tega pa je, kot vemo, tudi sam – poleg »Krstu pri Savici« – napisal nekaj balad in romanc (Neiztrohnjeno srce, Povodni mož; in druge), ki so postale visoko merilo za to vrsto, tako da se je glede na njihovo umetniško moč lahko le tu in tam kdo pomeril z njimi. Le tu in tam. Vendar bi bili vsekakor snobovsko krivični, če bi trdili, da ni nihče drug napisal kake res izjemne pripovedne pesmi. Ena takih je vsekakor Levstikov »Ubežni kralj«. Precej dobra je Stritarjeva »Turki na Slevici«.

Izjemne so (de gustibus...): Aškerčeva ‚Tlaka‘ iz cikla Stara pravda, ‚Anka‘, ‚Mejnik‘, ‚Brodnik‘, ‚Napoleonov večer‘, ‚Svatba v Logeh‘, ‚Stari grad‘, ‚Čaša nesmrtnosti‘, ‚Mutec osojski‘, ‚Svetopolkova oporoka‘, ‚Pevčev grob‘; Jenkov ‚Knezov zet‘; Valjavčeva ‚Od nebeške gloriije‘; Gregorčičeva ‚Hajdukova oporoka‘; Cankarjeve ‚Sultanove sandale‘; Kettejeva ‚Podgorska svetnica‘. Če bi le malo znižali (zlasti jezikovno estetska) merila, bi iz te starejše dobe zlahka našli še nekaj uspelejših pripovednih pesmi že našetih pa tudi še drugih pesnikov, ki so pisali v romantičnem in kasneje realističnem stilu; vsaj Josipa Pagliaruzzija-Krilana, Miroslava Vilharja in Antona Medveda. Mednje sodijo, čeprav le s svojimi prvimi stvaritvami v pripovedni zvrsti, tudi vsi štirje pesniki slovenske moderne. Toda že v času Aškerčeve najbolj uspele ustvarjalnosti se je odnos do baladnih motivov in sploh pripovedne poezije začel bistveno spreminjati. Za prvo takih bolj liričnih kot epskih ‚modernih balad‘, v katerih je zgodba bolj nakazana kot pa povedana, štejemo štiri balade Frana Gestrina, med njimi zlasti ‚Balado o prepelici‘, s katero bo ostal trajno zapisan med pomembne pomlajevalce slovenske poezije. V njegovem duhu sta nadaljevala zlasti Kette (Skozi gozd je šel) in Župančič (Belokranjska balada, Sveti trije kralji) pa tudi Murn. Vendar je ta nova lirična balada zaživela le za kratko obdobje, le toliko, da je iz literature pregnala Aškerčevo realistično balado, medtem ko je sama nekako neopazno prešla v ‚čisto‘ liriko; imeni ‚balada‘ ali ‚romanca‘ pa sta se obdržali le še tu in tam v naslovu kot oznaka za pesem s tragičnim ali radoživim nadihom, na primer pri Kosovelovi ‚Baladi‘ (o brinovki), ali v Murnovi ‚Pomladanski romanci‘. Prejšnja ‚klasična‘ balada in sploh pripovedna pesem pa je praktično zamrla in se med šumenjem modernih literarnih tokov med dvema vojnoma oglasila le izjemoma pri tem ali onem pesniku, še največ pri Gradniku; z vsebinami iz delavskega življenja pa pri tako poimenovanih ‚socialnih‘ pesnikih Tonetu Seliškarju, Miletu Klopčiču in drugih. Izrazit prepoved

ta vrsta balade doživela med drugo svetovno vojno in takoj po osvoboditvi, seveda pa zdaj s povsem novimi vsebinami in z novim, angažiranim odnosom do obravnavanih snovi. V tem času so nastale namreč številne realistične balade z motivi iz okupatorskih ječ in taborišč (Pavel Golia, Igo Gruden, Karel Destovnik Kajuh, Cene Vipotnik, Jože Udovič) ter balade z motivi iz partizanskega boja, ki jih je že med vojno (v svoji zbirki Previharimo viharje) in takoj po njej z umetniško srečno roko obdeloval predvsem Matej Bor ter s tem oživil in obnovil tako rekoč že pozabljeno literarno zvrst. Iz bogate bere tega časa lahko s posebnim poudarkom navedemo nekaj pesmi, ki so se za trajno zapisale v antologije slovenskega pesništva: Udovičevo ‚Minuto tišine‘, Vipotnikov ‚Zelen grobek‘, Franceta Kosmača ‚Pomlad‘, Petra Levca ‚Požgano vas‘ ter več Borovih balad (Kurir, Mati sanja) zlasti še njegovo nepozabno ‚Srečanje‘. V desetletjih po vojni sta pripovedno pesništvo med drugim gojila največ Svetlana Makarovič (»Pelin žena«) in pisec teh vrstic (»Vojne slike«, »Srednjeveške balade«).

Izbrane slovenske pripovedne pesmi so doslej izšle v štirih izdajah: leta 1910 »Slovenske legende« (uredil Anton Medved), zatem pa »Slovenske balade in romance« v treh različnih izborih: leta 1912 v Celovcu (uredila Jakob Sket in Josip Wester); leta 1925 v Ljubljani (uredil Cvetko Golar); in leta 1956 v Ljubljani (uredil France Novšak).

Ko človek te knjige pregleda in jih v mislih dopolni z vsem, kar je nastalo še kasneje in kar bi še utegnilo soditi vanje, nehotе ugotovi, da je bolj ali manj kvalitetnega gradiva komaj za kakih petsto strani. To pa nikakor ni veliko za dvesto let tako bogate pesniške tradicije, kot jo imamo Slovenci. Tem manj, če pomislimo na množico in raznorodnost narodnega blaga, ki nam je bilo in nam je še na voljo, in če se ozremo na tisoč let, vsaj v pesmih, tako rekoč ‚neizrabljene‘ zgodovine. O njej sicer nekako na pamet in od drugih naučeno trdimo, da je nimamo, kakor da bi bile

slovenske dežele nekakšna bela lisa v zgodovini Evrope, čeprav je resnica prav nasprotna. Od poznega srednjega veka pa vsaj nekako do konca Avstroogrške smo bili zmerom – včasih posredno, včasih neposredno – skoraj v središču evropskega dogajanja. Prestolnica Avstrije je bil dolgo Gradec, pozneje pa Dunaj (obenem dolga stoletja tudi sedež cesarjev Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti). Nobeno, ne zgodovinsko dogajanje ne duhovno gibanje ni šlo povsem mimo nas, pri nekaterih pa so naše dežele odigrale tudi pomembno neposredno vlogo – omenim naj samo nastajanje habsburške monarhije, boje s Celjani in Benečani, dvestoletno obrambo pred Turki, protestantizem in protireformacijo, tridesetletno vojno, Napoleonove vojne – če se omejim samo na najbolj spektakularna obdobja. V teh dogodkih resda nismo nastopali kot nominalni nosilci dogajanja, vendar se je vse to dogajalo na naših tleh, soudeleženci (mnogokrat pa celo nosilci) teh dogajanj pa so bili naši ljudje – čeprav praviloma le v vlogah, podrejenih tujim interesom. Zato je zgodovina tako naših dežel kot tudi zgodovina širšega okolja, v kateri so delovali naši ljudje, tudi naša zgodovina. Oprijemljiv primer za to so na primer gradovi na Slovenskem. Res, da so v njih gospodovali v glavnem tuji gospodarji in da so jih bili načrtovali v glavnem italijanski inženirji, toda zgrajeni so bili iz našega denarja in sezidali, postavili, v pretežni meri pa kot vojščaki tudi branili so jih naši ljudje. Zato so del naše zgodovine, so naša last in bi – mimogrede povedano – morali skrbeti zanje kot za prvovrstne priče naše preteklosti, tako kot za cerkve, samostane in tabore, do katerih pa se obnašamo prav tako nadvse neodgovorno.

Če k tem navedbam iz daljne preteklosti prištejemo še – trenutno resda diskvalificirano – polpreteklo zgodovino, ki pa je v življenju našega naroda ne glede na vse ‚za‘ in ‚proti‘ nedvomno najpomembnejše obdobje, saj smo se, z izjemo slovenske vojske za časa generala Maistra, med NOV prvič ne samo borili – kar smo tako ali tako delali že stoletja – temveč prvič borili za lastne narodne

interese – potem dobi človek ob pregledovanju našega pripovednega pesništva občutek, da smo odprli bogat rudnik, malo pobrskali po njem, potem pa ga preprosto zaprli, ker so pač tako storili tudi drugi. Toda pri tem smo pozabili, da so drugi, politično srečnejši narodi svoje zgodovinske in druge zgode in nezgode že popisali, ker so pač začeli pisati dvesto ali osemsto let prej.

V zvezi s tem bi dejal, da se pesnik – če mu gre za resnično izražanje samega sebe – ne more kar na pamet, po tujem vzoru, zapreti v slonokoščeni stolp trenutne svetovne prevladujoče smeri. Saj ne živi v zraku, v nekem abstraktnem literarnem svetu, enakem za ves svet, ampak v nekem stvarnem okolju. Torej ne more pisati samo o ljubezni in smrti in podobnem, če hoče izpovedati svojo osebnost res v celoti in do dna, temveč mora zavzeti tudi svoje stališče, svoj odnos do prostora in časa v katerem živi. To pa lahko v znatni meri stori tudi ali še predvsem s pripovedno poezijo. Razen tega pa je objektivno potrebno, da narod nekega ozemlja življenje na tem svojem ozemlju tudi umetniško vsestransko upodobi. Kajti le tisti, ki na nekem prostoru prebiva, je lahko avtentični popisovalec in razlagalec tega ozemlja, njegove zgodovine in ljudskega izročila. Če tega ne napiše, nastane na svetovnem zemljevidu literarna bela lisa tega ozemlja. Saj drugi o njem ali sploh ne bodo pisali ali pa bodo pisali s svojega zornega kota, ki je sicer lahko razumsko prodoren, ni pa čustveno avtohton. Kar pa ni zapisano, to izgine, to se sploh ni zgodilo – pravi star pregovor.

V zvezi s tem, kar sem pripomnil k ‚nenosilnosti‘ slovenske zgodovine, s tem, da se na naših tleh niso dogajale velike zgodovinske odločitve, ali da se vsaj niso dogajale v ‚našem imenu‘, pa bi zapisal še dvojce. Prvič je z umetniškega stališča povsem vseeno, ali je dogodek, ki ga pesnik ali pisatelj obdeluje, zgodovinsko gledano velik ali neznamen, saj predmet umetnosti je zmerom človek, njegova zgodba in njegovo doživljanje te zgodbe. Z umetniškega stališča je torej povsem vseeno, ali je nekdo padel med 30.000 mrtvimi pri Waterlooju ali med 300 padlimi pri Krškem ali pa

v gostilniškem pretepu. Zgodovinske posledice so seveda nepri-merljive, toda te sodijo v zgodovino, ne pa v umetnost. Medtem pa je roman o waterlooski bitki lahko povsem dolgočasen, povest o pretepu v krčmi pa nadvse zanimiva. Tako je izgovarjanje na to, da nimamo epov in velikih romanov zato, ker nimamo zgodovine, nekakšna samoprevara: zgodovino imamo, bodisi v nosilni bodisi v posredni, soustvarjalni obliki. Za upesnitev obojega je treba samo pravih avtorjev. Za vrhunsko upesnitev lastne domače zgodovine nam je lahko neizpodbiten primer Prešeren s svojim »Uvodom h Krstu pri Savici«. Če bi se Prešeren spravil k delu in začetek nadaljeval v epskem prijemu, bi pri njegovih sposobnostih nedvomno nastal prvovrsten ep. Tak, kakršnega so si vsi želeli: da bi ga lahko postavili ob bok največjim stvaritvam te zvrsti v svetovni poeziji. Žal se je pesnik odločil le za lirsko-epsko-dramatično izpoved svoje ljubezenske resignacije. (S tem »žal« seveda »Krstu« ne želim odvzeti nič od njegove zaslužene cene. Hočem le povedati, da je bil Prešeren nedvomno sposoben ustvariti kaj takega, kar bi se v svoji zvrsti lahko kosalo na primer z deli njegovih romantičnih sodobnikov, z Byronovim »Don Juanom«, Puškinovim »Evgenijem Oneginom« ali Mickiewiczovim »Panom Tadeuszem«; in podobnimi mojstrskimi umetninami.)

Spretno in umetniško vrhunsko uporabo drobca tiste slovenske zgodovine, ki je Slovenci nismo ustvarjali v svojem imenu in za svoj prid, pa je pokazal na primer Ivan Tavčar v svoji »Visoški kroniki«, kjer je nadvse zanimivo uporabil tridesetletno vojno, v katero je poslal svojega junaka. Kdor zna, pač zna. Če misel razvijemo naprej, pridemo do tega, da bi iz delčka slovenske zgodovine Napoleonovih časov prav lahko nastala tako popolna umetnina kot je Tolstojeva »Vojna in mir«. Morda le z zamenjanim predznakom. Njen možni zasnitek lahko zaslutimo v Jurčičevih »Spominih starega Slovenca«, ki jih je zapisal (v faktografskem slogu) po okornem dnevniku nekega Napoleonovega vojaka iz Višnje gore, ki se je za časa Ilirskih provinc udeležil pohoda

v Rusijo. Vem sicer, da je misel bizarna, ker se pač ni uresničila. Če bi se, ne bi bila več bizarna. A uporabil sem jo le zato, da ad absurdum nazorno povem, da vprašanje velikih (tudi zgodovinskih del) ni v zgodovini, temveč v talentu umetnika in v tem, da se pravi človek loti prave snovi.

V zvezi s pripovedno poezijo se mi v nadaljnjem na splošno, ne samo kot piscu, zastavljata dve vprašanji. Na prvo ni odgovora in ga navajam samo zaradi evidence: zakaj ljudje poezijo, zlasti še pripovedno, ki je po svojem osnovnem značaju nekoliko daljša, neradi ali sploh ne berejo. Zlahka preberejo na stotine in stotine strani tudi slabe proze, raznih revij in časopisov; nekaj deset skrbno zaokroženih, zgoščenih in besedno izglajenih verzov pa jim ne gre – tudi če so še tako dobri. Edini odgovor, ki mi prihaja na misel, je domneva, da bralci v veliki večini pač niso toliko kultivirani, da bi začutili, kaj je lépo. Da bi se lahko postavili na stališče, da ni toliko pomembno to, kar bodo faktografskega izvedeli, temveč to, kakó je neka opisovana stvar povedana.

Ne daleč od tega je moje drugo samovprašanje: Zakaj pesniki na splošno neradi ali sploh ne pišejo pripovednih pesmi: ti isti pesniki so pripravljeni med liričnim pisanjem mimogrede »stisniti« še kako prozo, novelo, roman ali kaj podobnega, ne bodo pa se spravili zlahka h kaki pripovedni pesmi, kvečjemu še k satirično epski ali otroško pripovedni. Če pustim ob strani splošen odnos literarne zgodovine, ki je verjetno v veliki meri vplivala nanje s svojim »odkljukanjem« epskega pesništva ad acta, in pa splošno znano slovensko »prirojeno« lirično naravnost, mislim, da je glavni vzrok v tem, ker je pisanje dobrih (poudarek je na dobrih) epskih pesmi verjetno najtežje od vsega pisanja v verzih; bolj zahteven po jeziku in zgradbi je najbrž le še epigram. Čeprav je poezija na splošno nadvse precizna stvar, mnogo bolj kot si ljudje takole na splošno mislijo, lirična pesem vendar še morda kdaj prenese kako šibko, »zašmirano« mesto; epska pesem pa ne prenese najmanjše ohlapnosti: slaba rima, mašilo, neprava beseda

– vsaka še takšna malenkost v hipu postane namreč tako banalna, da bralca vrže iz razpoloženja; in če se stvar še dvakrat, trikrat ponovi, je s pesmijo konec. Pesnik z dobrim ušesom pri pisanju vse take pasti hitro začuti, toda praksa nas uči, da je včasih prav neverjetno težko ali skoraj nemogoče neko stvar, ki bi jo želeli povedati točno tako, kot smo si jo zamislili, povedati tako, da ne bo banalna. Mislim, da je to eden od vzrokov, ki pesnikom – ne glede na vse drugo, kar sem že omenil – jemlje veselje do pesnenja epskih pesmi. Moram reči, da me to čudi, saj je prav izziv jezikovne ‚materije‘, ki se upira oblikovanju, razen samega ‚navdiha‘, za ustvarjalca največji užitek.

Sam osebno pa sem pripovednemu pesništvu najbrž naklonjen bolj kot moji drugi pesniški kolegi tudi še iz posebnih, osebno pogojenih vzrokov; naklonjen celo v tolikšni meri, da se ne oziram na ugotovitve literarne zgodovine, ki je epiko dala ad acta z ugotovitvijo, da je njen čas mimo, ker da je njeno vlogo že davno tega prevzela pripovedna proza, zlasti še roman – da se torej ne oziram na vse to in pripovedno pesništvo ne glede na vsa odvrčanja in kljub njegovi nepopularnosti med bralci današnjega časa pišem brez kakršnihkoli zavor, nekako samo po sebi umevno, iz notranje potrebe po tej vrsti izražanja.

Kot sem napisal že v spremni besedi k svoji zbirki »Statve življenja« in verjetno še kje drugje, po neki čudni usodi svojih prvih (neotroških) verzov nisem uravnal po vzorih iz ljubezenske poezije, kar je že nekako nepisano pravilo, temveč sem prve lepote pesniške govornice še kot fantek začutil ob pripovednih pesmih; to je po svoje tudi logično in bolj naravno, saj so le-te zaradi svojih

vsebin in njihove umljivosti za otroško dušo bolj privlačne kot pa na primer ljubezenske ali razmišljujoče pesmi, katerim domišljija in spoznavnost ranih let še nista dorasli. Tem prej to velja še zame, ki se mi je zanimanje za pesmi vzbudilo sorazmerno kmalu, že pri osmih letih. Temu je bila vzrok nesrečna življenjska okoliščina. Moja mati Leopoldina, z dekliškim priimkom Šturm, je bila v svojih mladih letih namreč precej obetavna igralka, ki je nastopala največ na odru Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru, kjer je jeseni 1929 (dve leti za mojo sestro Jerico, rojeno v Ljubljani), rodila tudi mene. Po mojem rojstvu pa je zbolela za poročenostjo kože, še zdaj hude, tedaj pa povsem brezupne bolezni, ki jo je po devetih letih vse hujšega hiranja dokončno in za zmerom priklenila na posteljo. Telo ji je hiralo in odmiralo, duh pa ji je kljub vsem tegobam in hudi revščini vse do konca ostal bister, podjeten in živahen. Ker sva bila s sestro še otročka, prva leta nismo živeli skupaj; mati je z mojo sestrico stanovala pri svojih starših, jaz pa z očetom pri njegovih. Ko pa je leta 1937 smrt drugega za drugim pobrala materinega očeta (mati ji je umrla že prej), mojo staro mamo in zatem še mojega očeta, sta se oba domova razletela in mama, tedaj še za silo na nogah, je nama s sestrico ustvarila zelo skromen, a vendar skupen dom. Tam, in še bolj v neki malo boljši sobi, kamor smo se preselili čez dve leti, si je mati krajšala samotne ure z branjem in med drugim tudi s pisanjem domačih nalog in pa voščilnih pesmic za moje številne bratrance in sestrične, ki jih je bilo kar za manjši razred, namreč kar 22. Zlasti pri sestavljanju teh pesmic, ki so jih otroci, kot je bilo takrat v bolj spokojnih dneh še v lepi navadi, deklamirali svojim staršem ob rojstnih dnevih, godovih in drugih družinskih praznikih, sem mami večkrat pomagal. Predvsem sem namesto nje, ki je imela ob boleznih zelo zvite prste, pisal, pa tudi kako rimo ali kak verz sem jaz kdaj prej ali bolje iztuhtal kakor ona.

In tako kot je mama pesmi rada sestavljala, jih je rada tudi recitirala. Še z ljubljanskega konservatorija, takratne igralske šole,

ki jo je bila obiskovala v začetnih letih svojega zanimanja za gledališče, je imela naštudirane razne pesmi, še predvsem pripovedne, saj so te pač nudile večje igralsko izrazne možnosti. In kadar je primerno vzdusje nanese, jih je rada recitirala. Pripovedovati je znala tako doživeto, da sem jo večkrat zgrožen ali celo v solzah prekinil, naj neha; ko je pa nehala, če je, pa sem jo spet prosil naj pove do konca. Morda bo ob napisanem kdo pomislil, da literarno pretiravam. Toda naj mi verjame, da spomina na mamó nikakor ne bi hotel žaliti z izmišljeno puhlico. Med pesmimi, ki so mi ostale v spominu, naj omenim vsaj ‚Pesem o Lavdanu pred Belim gradom‘, ‚Jeftejevo prisego‘, ‚Hajdukovo oporoko‘, ‚Ubežnega kralja‘, ‚Brodnika‘, ‚Nočno potnico‘... Vsaj te, pa še katero bi lahko. Najbolj pa sta mi segli do živega Aškerčev ‚Mejnik‘, ob katerem me je bilo zmerom groza, in pa Krilanova balada ‚Rada‘, ob kateri me je zmerom, včasih do solz, stisnilo pri srcu.

Morda se bo kdo vprašal, čemu vse to obujanje spominov. Odgovor je zelo preprost: Zato, ker iz nič ni nič, in je zato prav, da se ob izidu te knjige, ki je nastajala skoraj 45 let, spomnim na tistega, ki je zasejal vame seme, iz katerega so vzkli te balade.

Tako sem torej že sorazmerno zgodaj spoznal za svoja leta kar precej pesmi, saj je k navedenim potrebno prišteti še dolgo vrsto drugih, otroških in šolskih. Pa tudi sam sem že napisal nekaj priložnostnih verzov. Toda potem je to otroško zanimanje za pesmi nekako nezavedno zamrlo. Vpisal sem se v klasično gimnazijo, se začel v njej učiti latinščine in nemščine (te me je že prej učila tudi mama), sam pa sem si kupil še angleščino za samouke in se skrivaj mučil z njo (mama me je od nje odganjala, češ da je to nemogoča žlobudravščina; a jaz sem bil zaradi Scottovega romana »Ivanhoe«, ki je ilustriran izhajal v nekem časopisu, tako zaljubljen v Riharda Levjesrčnega in v viteze, da sem si vseeno lomil jezik z okorno transkripcijo, ne da bi vedel, kar vem zdaj, da je moj oboževani kralj v resnici govoril francosko in da je v tem

jeziku pisal celo balade). Vse to učenje mi je jemalo veliko časa, razen tega je nastala vojna, povrh vsega pa sem odšel še od doma v internat, ker se je mami zelo poslabšalo zdravje in je zatem februarja 1944 umrla. Tako je vsakdanja stvarnost skoraj nezaznavno utrnila v meni zanimanje za poezijo.

Med pustimi učnimi urami v internatu tam okrog jeseni 1944 pa se je, ne da bi vedel dobro kdaj in zakaj, prebudilo v meni staro nagnenje do pesmi, seveda do epskih, saj so tedaj le te zame res kaj veljale. To zanimanje je morda – kot sem napisal že v uvodu k zbirki »Statve življenja« – vzpodbudila šolska zgodovina, morda literarno delovanje starejših sošolcev v internatu, ki so izdajali dva rokopisna lista, morda nostalgija po dnevih ob materi, morda stavek profesorja, da Slovenci nimamo pravega epa, najbrž pa vse to skupaj in še marsikaj zraven, česar se več ne spominjam. Vem le, da sem v četrti nižji gimnaziji kar na lepem začel pisati ep »Poslednji Celjan«. (Vzporedno s tem, ali kmalu zatem sem začel pisati tudi neepske pesmi, a to naj ob tej priložnosti zaradi preglednosti pustim ob strani). V nekaj mesecih sem napisal že kakih tisoč verzov prvega dela, ki se je končal z ubojem Ulrika II. na Kalemegdanu v Beogradu, in začel (v bolj sproščenem verzu) pisati že drugi del. A s stvarjo nisem prišel daleč. Medtem se je namreč končala vojna in internatski vsakdan se je kmalu povsem spremenil. Kljub temu sem se ob prvi priložnosti odpeljal s kolegom v Celje, da se ‚poklonim‘ razvalinam celjskega gradu, ki ga predtem še nisem videl. Bil sem navdušen nad njimi, bile so res mogočne v svoji romantični zapuščenosti; in poln ognja sem se odločil, da ep nadaljujem. Pa ga nisem. Vmes je prišlo vse polno stvari, ki jih je prineslo novo življenje. Med drugim se je v internatu zbrala literarna družčina in tako sem postal urednik in tiskar dijaškega lista; zaradi dijaške zatreskanosti pa začel pisati tudi lirične verze najprej o eni, potem pa še o drugi Juliji. Napisal sem tudi več sto verzov dolgo pesnitev o partizanskem kurirčku, ki sem si jo bil zamislil po vtisih, ki sem jih bil dobil, ko sem se po svojem

obisku Celja vračal proti Laškemu in videval ob cesti in sredi Savinje vse polno ostankov umikajoče se nemške armade. Vse to literarno delovanje je moje misli in napore seveda odvracalo od epa o Celjanih; toda glavni udarec je šele prišel. Nekega dne sem iz šentjakobske knjižnice prinesel pod pazduho vse Aškerčeve knjige, kar so jih imeli, odšel na klopico pod kostanje pri Valvasorjevem spomeniku – bil je krasen pomladen dan – in z grozo ugotovil, da je ep z naslovom »Poslednji Celjan«, ki sem ga pisal, napisal že Anton Aškerc. Z zgroženostjo sem ga bral in prebral. Bil sem seveda povsem prepričan, da je moj ep precej boljši (in danes bi kót neprizadet opazovalec dejal, da sem imel prav), ampak veselje me je po tistem nekako neopazno minilo. Po tistem pomladnem dnevu na klopici pod kostanji nisem napisal niti verza več. Ves že napisani prvi del epa pa sem, ne vem ali takoj takrat ali kdaj pozneje, zažgal. Moram reči, da je s tem propadlo veliko delo: ves ep sem namreč natipkal na nekem metuzalemskem pisalnem stroju, ki je bil brez valja in imel eno samo tipko, ki je po vzvodih obračala vrtljivo glavico s črkami (ta del principa je pozneje povzel IBM), na katero je kladivce za listom udarjalo papir. Natis vsake črke je vzel kake tri sekunde. Koliko dela, pa kakšen ropot! In vse to – za nekaj trpkih zubljev ognja.

In če kot vse doslej pustim ob strani vse drugo ukvarjanje, takšno in drugačno, naj zapišem, da sem v duhu Byrona, Puškina in Ljermontova, ki sem jih takrat v sedmi gimnaziji že malo poznal, potem, ko je mojega Poslednjega Celjana dokončno pokopal Anton Aškerc, nameraval napisati nekakšno srednjeveško pesnitev »Stari razbojnik«. Nekoč, ko sem postopal okrog požgane gradu Bokalce, mi je namreč prišlo na misel, kako bi moj junak zvalil v klet gradu sod smodnika in se maščeval za staro krivico. In kmalu zatem sem si začel nekaj beležiti in tudi pisati. Tako je nastal začetek pesnitve, ko se po pobegu v tuji svet »stari razbojnik« vrne v domačo vas in se maščuje za storjeno krivico. Kje je ta vas in kakšna je krivica, seveda sploh še nisem vedel,

samo nekaj meglenega se mi je sanjalo o tem. Glavno je bilo, da bo grad zletel v zrak!

A usoda mi je bila mila. Nekega dne sem šel po Frančiškanski ulici in v izložbi zagledal knjigo »Boj za staro pravdo«, ki jo je Bogo Grafenauer, očitvidno kot doktorsko disertacijo, izdal v samozaložbi že leta 1944, pa je zaradi okupacije prišla v prodajo šele zdaj, po vojni. Moralo je to biti nekako leta 1947. Kljub temu, da sem imel bolj malo denarja, saj sem do njega lahko prišel le s priložnostnim delom pri zidarjih, sem knjigo na srečo vendarle kupil. V mojih literarnih sanjarijah mi je bila pravo razodetje, ki me je postavilo z oblakov na zemljo. V šoli se o kmečkih puntih nismo učili, morda smo jih kvečjemu omenili, ali pa še to ne, saj je bilo v tisti dobi, zlasti pa še med vojno vsako omenjanje uporov in podobnih reči uradno potisnjeno v pozabo. Verjetno sem kaj vedel o njih samo iz Aškerčevih »zbranih« del, ki sem jih prebral malo predtem. Vsekakor pa si nikakor nisem predstavljal, da je bila to tako velika reč in da je o tej dobi ohranjenih toliko zgodovinskih dejstev in tudi podrobnega gradiva, ki je za vsako, na stvarnost oprto, pisanje tako nujno potrebno. Naenkrat se mi je odprl, oziroma bolje povedano, začel odpirati, brezmejen, dotlej skoraj neznan svet, poln pesniških možnosti. In tako se je moja še povsem nejasna fantazijska zgodba o izmišljenem starem, srednjeveškem razbojniku začela spreminjati v stvarno pogojeno epsko pesnitev o kmečkih puntih. Privzgojeno prepričanje, da Slovenci nimamo epa, ker pač nimamo zgodovine, se je začelo razkrajati spričo stvarnih dejstev. Najmanj, kar mi je postalo jasno, je bilo to, da vsaj za en ep zgodovine vsekakor imamo. Kot po naročilu je približno v istem času 1947 izšel še prevod »Nemške kmečke vojne« Friedricha Engelsa. Tako se mi je kmalu v glavi v glavnih obrisih izoblikovala zgodba, v katero sem usmeril že začete desetine verzov. Še zmerom pa sem pisal »na splošno«, saj dogajanje še ni zahtevalo jasnih podatkov. Potem je nanoslo, da je Lado Smrekar, naš prijatelj in pesniški sodelavec internatskega lista, Mi

mladi, tri, štiri izmed nas povabil na izlet na svoj dom, v neko vas nad Mirno. Takrat sem prvič zagledal tedaj še zmerom markantne razvaline med vojno požganega mirnskega gradu in v hipu je to postal 'moj grad', zlasti še, ker se je vse, kar sem imel že napisanega, povsem ujemalo s stanjem v naravi in ker mi je prijatelj med lazenjem po razvalinah povedal to in ono o njem, kar je tudi šlo v moje načrte; med drugim tudi to, da ima grad skrivni rov in v bližnjem gozdu tudi izhod, ki smo si ga šli seveda ogledat. Ko sem potem v zgodovinskih podatkih našel še to, da kmetje gradu niso zavzeli z naskokom temveč z zvijačo, kar sem imel že sam v načrtu, se mi je zgodba navezala na stvarno okolico, vse to pa je zelo olajšalo vse nadaljnje delo. Že od vsega začetka sem se namreč trdno odločil, da bom zaradi zakoreninjene predstave, da Slovenci nimamo zgodovinskih snovi za ep, v svoji zgodbi uporabljal sama zgodovinska dejstva, tako da bom lahko za vsako stvar lahko rekel in dokazal, da se je zares zgodila; domišljiji sem se namenil pustiti prosto pot le toliko, da bom glavne junake, čeprav v skladu s stvarnimi podatki, ustvaril sam, dogodke po potrebi prenesel iz enega kraja ali časa v drugega in da bom seveda lahko uporabljal tudi nedokumentirane dogodke, vendar le takšne, ki se pač lahko zgodijo v vsakem času in kjerkoli. Potem sem se vrgel na delo. Toda zaradi nepremišljenosti sem se zapletel v pripovedovanje neke pravljice o ujeti Pravici, ki jo v krčmi prepeva potujoči pevec; stvar se je začela spreminjati v nekakšen gostobeseden klobčič besed, iz katerega sem se komaj izvlekel, samo zato, da sem na koncu vse skupaj zavrgel. S tem pa sem, kot bi rekli šahisti, 'izgubil tempo'. Če bi v tistih mesecih pred odhodom na univerzo naredil več dobrih verzov, toliko da bi sami zahtevali od mene nadaljevanje, bi stvar verjetno stekla. Tako pa so mi nove življenjske razmere, študij in vstop v živi literarni svet, ki me je zvabil v pisanje lirične poezije, zaposlovali misli in jemali čas, mojo 'veliko zamisel' pa odrivali vse bolj na stranski tir. Ep sem sicer še iz meseca v mesec jemal v roke, vendar zmerom bolj poredko.

Zadnje verze strnjenega besedila sem napisal avgusta 1951. Zamislili seveda nikakor nisem mislil opustiti, toda dlje od tega, da sem tuhtal in sanjaril o njej, nisem nikdar več prišel. Naslednje leto sem napisal še prolog in epilog (načrt celote sem imel namreč že v glavi) in oboje, kakor tudi že napisane verze petnajst let zatem še temeljito popravil. Ta popravek pa je bil že posledica vzpodbude, ki jih je delu začela dajati nova dopolnilna zamisel.

Še kot študent sem, tam nekje okrog leta 1950, nekega lepega dne v antikvariatu kupil staro knjižico z naslovom »Pesnitve. Zložil Blazij Beuk. Trst 1914.« Ko sem jo namreč preletel, sem v njej našel celo vrsto resno pisanih pesmi, ki so zvenele neverjetno smešno. In ko sem potem doma iskal še zmerom nove cvetke tega 'Humorja v hudih časih', kot je bil Ivan Cankar naslovil svojo zafrkljivo kritiko o tej knjigi, sem naletel na pesem z naslovom 'Posvetnica'. Pesem je sicer obupna, toda v njej sem začutil nekaj nejasno privlačnega, zlasti zaradi presenetljivega konca. Sama od sebe se mi je porodila ideja, kako bi se iz tega dala narediti zanimiva pesem. In ker sem bil takrat še poln srednjeveških predstav, sem dejanje samoumevno prestavil v stare čase. Za to pa se mi je izvirni verz zdel nekam neprikladen; nekako podzvestno sem začel pesniti v nibelunški kitici, na katero sem naletel nekaj strani naprej v pesmi 'Barbarossa'. Ob tej sem se spomnil, da je to pravzaprav eden od motivov, kot jih poznamo iz naših narodnih pesmi o Kralju Matjažu. Ustavil sem se tudi še ob pesmi 'Trobentač' in še ob nekaterih drugih. Tedaj me je prešinilo, da bi napisal venec balad, pri katerih bi kot prve porabil kar nekaj motivov, ki so se mi porajali ob branju teh brezupnih pesmi, iz katerih pa je tu in tam kaj zasijalo. Rekel sem si: Kaj bi to tu brez koristi ležalo, če se dá iz tega kaj narediti! Obenem z vsem tem miselnim vrvenjem, ko sem napol pisal 'Posvetnico' napol mislil, kaj bom še uporabil, obenem pa še brskal po knjigi, sem že tudi iskal skupni naslov venca. Zaradi vsebine 'Posvetnice' – to je zdaj balada 'Ljubezen' – sem pomislil najprej na naslov »Bezniške balade«, potem na

»Stare balade«, sami pesmi pa sem dal naslov »Srednjeveška balada«. Ko sem jo prebral v družbi svojih pesniških prijateljev, je bila vsem všeč. Toda čez dan ali dva se je Kajetan Kovič prismehljajal z novico, da je njen pravi praoče Heinrich Heine, ki je napisal pesem »Das Weib«. Izkazalo se je, da je Blazij Beuk objavil pesem kot svojo, brez imena avtorja, čeprav jo je samo prevedel, kakor je pač najbolje vedel in znal. Ogledal sem si izvirno Heinejevo pesem; in ker je bila razlika med njo in mojo verzijo precejšnja, pa tudi ne v mojo škodo, je nisem zavrnil. Pač pa sem postal pozoren na druge Beukove pesmi, na katere sem že vrgel oko. Malo brskanja po nemških zbirkah balad mi je odkrilo, da je pesem »Barbarossa« napisal Friedrich Rückert, »Trobentača« pa Julius Moser. V obeh primerih pa je bila moja že narejena zamisel toliko samosvoja, da me ta ugotovitev ni motila. Pesem »Barbarossa« me je tako ali tako samo spomnila na narodne pesmi o Kralju Matjažu, tako da sem potem združil različne motive, ki zdaj sestavljajo pesem »Kri«. Pesem »Trobentača« pa me je s svojim začetkom le napeljala na lastno zamisel. Obe baladi sem končal šele pozneje, okrog 1954.

Ob pisanju teh balad pa sem prišel na misel, da bi bilo mojemu novemu epu – skoraj že od začetka je nosil delovni naslov »Krvava rihta« – v prid, če bi na začetku, za prologom in na koncu pred epilgom nanizal vanj še nekaj balad, ki naj bi bralcu pričarale vzdušje tistega časa. S tem bi obenem dosegel tudi to, da bi glavno zgodbo svojega junaka lahko vodil skozi ep brez nepotrebnih zastranitvev: ko bi med glavno zgodbo naletel na to ali ono posebnost ali podatek tistodobnega življenja, bi bralec stvar poznal že iz katere od prebranih balad prvega dela. Prav tako mi epa ne bi bilo potrebno na dolgo končevati, saj bi balade drugega dela povedale, kaj se je zgodilo po glavni zgodbi. Ta novi načrt sem zatem začel izpolnjevati, a le v občasnih zagonih (medtem ko samega epa nisem nadaljeval).

Tu moram omeniti, da je leta 1960 pesnik Branko Rudolf

v Mariboru izdal zbirko »Žveglja potepuhova«, podobno pesniško knjigo, kot sem jo pripravljaj sam. To je epsko-lirski venec 39 pesmi z motivi iz slovenskega ljudskega življenja, od izvenčasovnih do takih z letnicami od 1550 do 1872. Iz obdobja, ki sem ga opisoval sam, torej iz XV. in XVI. stoletja, vsebuje delo sedem motivov. Vendar pa se je vsa knjiga razločevala od tistega, kar sem sam že napisal ali nameraval napisati, po tem, da je bila zasnovana v zgodovinsko nepoudarjenem, ljudskem prijemu in slogu, da je bila polna ljudske radoživosti in šaljivosti in da je dosledno uporabljala avtorjev domači konjiško-štajerski dialekt. Bolj kot vse moje besede jo označuje njen podnaslov: »Muzika tega gmajna folka plajšarjev, komediantov, godcov, mamežov, sejmskih pevcov, želarov, težakov, študentov, hromakov no sromakov vsake sorte. Po zgledi stare, ali dobre navade potepuške no lajnarske balade. Vkup spravi Branko Rudolf iz Konjic doma.« Knjiga mi je bila všeč, napisal sem o njej tudi pohvalno oceno, ni mi pa vzela veselja do mojih lastnih balad, bila je le preveč samosvoja. Obenem pa me je opozorila, v katero smer ne smem iti, da ne bi zašel v morebitno plagiatstvo.

Tako sem tja do leta 1970 napisal kakih šest, sedem balad. Ne vem iz kakšne posebne vzpodbude sem zatem stvar vzel spet resneje v roke in jih v dveh letih napisal še enkrat toliko. Obenem sem jih sedem tudi prvič objavil in sicer v Sodobnosti 1971. Da jih pišem, pa je že prej vedel tudi Tone Pavček, tedaj glavni urednik Cankarjeve založbe; nekega jesenskega dne 1972, ko sva se – kot večkrat na poti iz službe – srečala na Zmajskem mostu, pa mi je rekel: »Johnny, veš kaj, zdaj bo štiristoletnica kmečkih puntov, ali bi ti zbral tiste svoje balade, pa bi jih mi izdali?« Na nekaj takega me je nagovarjal že prej Mitja Mejak. Malo sva se oba obotavljala, kajti pesmi je bilo tudi za drobno knjigo precej premalo. Ker pa sem imel »na zalogi« še veliko novih zamisli, sem za prijazno vabo vseeno prijel in v štirih mesecih napisal še osem novih balad. Pri tem mi je bil dragocen svetovalec in vzpodbujevalec prijatelj

Ervin Fritz, kajti obojega, vzpodbude in kontrole, sem bil res potreben, saj je bil tempo pisanja tudi zame, ki pri tem nisem mečkač, res hud, zlasti še, ker je bilo potrebno sproti brskati tudi po zgodovini. Nekaj balad je bilo medtem 2. januarja 1973 prvič predstavljenih v polurni radijski oddaji. Bral jih je moj dobri stari prijatelj in zvesti recitator Boris Kralj. Pri tem je postala nanje pozorna tudi Breda Kovičeva, urednica kulturnih oddaj na televiziji in moja stanovska kolegica, ki bi iz njih rada naredila tudi TV oddajo. Beseda je dala besedo in tako me je povezala s slikarjem prof. ing. Borisom Kobetom, ki je bil pripravljen predvideno knjigo ilustrirati in sploh opremiti. Ker sem zadnje balade pisal še sproti, je zaradi jubilejno predvidenega izida knjige nastala pri obeh časovna stiska, zlasti še pri meni, tako da sva oba delala 'iz rok v usta'. Da bi pridobila na času, je moja žena zadnje balade celo 'še tople' znosila zjutraj v šolo grede ilustratorjevi hčerki v Pionirsko knjižnico, ta pa opoldne domov očetu. V nekaj primerih je bilo treba popraviti še prvi verz, kajti ilustrator, ki si je v duhu posameznih balad zamislil zanje tudi inicialke, je potreboval čimveč različnih začetnih črk. A to je bila malenkost. Sodelovanje je bilo vsestransko idealno, delo pravočasno končano in končni uspeh nadvse hvalevreden. Knjiga je izšla v prvih dneh junija 1973 in doživela zelo lep uspeh, precej lepši kot ga je sicer dobronamerna in kar se tiče tiskarskih izdatkov nadvse radodarna založba pričakovala: knjiga ji je pošla prehitro. Izšla je bila namreč v samo tisoč izvodih.

Vendar pa sicer lepo zaokrožena knjiga, ki je nastala predvsem zaradi jubilejne priložnosti, ni bila takšna, kot sem si jo bil zamislil. S tem ne mislim na celotno zamisel z epom, katero sem medtem že nekako podzavestno odmaknil ad calendas Graecas, temveč na same balade, ki naj bi jih po načrtu bilo še enkrat toliko, kar naj bi omogočilo dovolj pregleden mozaik opisovanega obdobja v naših deželah. Zato sem se kmalu po izidu »Srednjeveških balad« lotil še nadaljnega dela ter venec balad od časa do

časa dopolnjeval; iz prvotne zamisli pa sem prevzel še prolog in epilog epa (oba napisana že predtem) ter obenem med same balade vnesel še nekaj pridig. Ideja o pridigah je bila v moji zamisli epa prisotna že od vsega začetka; z njimi naj bi se začenjali posamezni spevi, njihov glavni namen pa naj bi bil v tem, da bi sproti pojasnjevale širše družbeno in zgodovinsko dogajanje ter tako razbremenjevale pripoved glavne zgodbe. Glede na novo zamisel (brez epa), so te pridige dobile nekoliko drugačno, manj novičarsko vsebino, tako da zdaj poskušajo ustvarjati idejno in družbenorazvojno ozadje, pred katerim se dogajajo balade in druge pesmi. Ta dodatek »in druge pesmi« je potreben zaradi tega, ker sam naslov »Srednjeveške pridige in balade«, vsaj kar se balad tiče, kot sem omenil že v prejšnji knjigi, verjetno ni najbolje izbran, kajti pod njim objavljene pesmi niso vse balade v klasičnem smislu; nekatere so to le po vzdušju, nekatere pa so le svojevrstne slike. Razen tega pa se jih dobra polovica dogaja v dobi renesanse. Vendar pa je zaokroženo podobo nekega časa skoraj nemogoče zajeti v dve, tri besede, tako da bi tudi vsak drug naslov ustrezel le približno.

Po izidu »Srednjeveških balad« so me večkrat vprašali, kaj me je zvalo v to, da sem šel pisat o preteklih časih. Poleg razlogov, ki sem jih omenil že tudi v tej spremni besedi, sem v raznih intervjujih navedel tudi nekaj takihle odgovorov.

»Srednji vek mi je bil všeč že kot otroku, zelo verjetno zaradi knjig, ki sem jih bral, in to »veselje do viteзов« mi je ostalo vse do danes. V mladosti sta me privlačili najbrž romantična slikovitost in junaška zanosnost tega obdobja; če pa natančno premislim, kaj me danes vleče v literarno obdelovanje srednjega veka, bi lahko dejal, da razen same slikovitosti, ki je nikakor ni mogoče spregledati, predvsem dvoje: po eni strani se mi zdi, da je družbeno dogajanje tega obdobja še precej pregledno, po drugi pa je bil ta čas zadnje obdobje evropske zgodovine, ko je človek kot posameznik še kaj pomenil. Pri tem ne mislim na njegovo družbeno

vrednost, saj te skoraj ni imel, pač pa na osebne možnosti – marsikaj je bilo še odvisno od njegove telesne in duhovne moči. Preglednost snovi in skoraj popolna svoboda akcije pa nudita pisatelju več epske slikovitosti in ustvarjalne sproščenosti kot pa sedanja doba, ko je človek samo malo večji ali manjši vijaček v nekem velikanskem stroju. Toliko na splošno o tem. V primeru mojih balad pa me je zvalila v srednji vek seveda sama snov, ki me je zamikala. Kmečki punti in protestantizem sta domala edini svetli točki v naši nespodbudni starejši zgodovini.«

»Rad bi pokazal le slikovitost prelomnega šestnajstega stoletja v prostoru med Salzburgom, Benetkami, Metliko in Gradcem ter duhá ljudstva, ki je počasi začelo postajati narod.«

Danes po petnajstih dodatnih letih dela bi k tem mislim dodal še nekoliko poglobljeno razčlenbo tega svojega zadnjega navedka iz intervjuja v dalnjem letu 1974.

Čas, v katerega so postavljene pričujoče Srednjeveške pridige in balade, to je, petnajsto in šestnajsto stoletje – formalno ga razpolavlja Kolumbovo odkritje Amerike leta 1492, ki naj bi predstavljalo konec srednjega in začetek novega veka – ta čas je bil prelomen tako v svetovnem kot v slovenskem merilu.

V svetovnem merilu je bila to doba novih duhovnih tokov, ki so zazrtost človeka usmerjali z nebes na zemljo; doba velikih zemljepisnih in za nadaljnji razvoj pomembnih znanstvenih odkritij (očala, žepne ure, papir, smodnik, tisk); doba, za katero so bili značilni porast evropskega prebivalstva, napredek obrti, razvoj pomorstva in trgovine, rast mest, nastanek bančništva, ustanavljanje univerz, kar vse je po eni strani zmerom bolj povečevalo izmenjavo dobrin in znanja, pospeševalo študij in vsesplošni napredek ter ustvarjalo višjo življenjsko raven, po drugi strani pa seveda ustvarjalo tudi vsemogoče družbene napetosti, ki so se kazale v socialnih nemirih, nastajanju verskih sekt, predvsem pa še v neprestanih vojnah.

Vse značilnosti tega prelomnega obdobja, so vplivale tudi na

slovenske dežele, saj so te bile sestavni del Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti in ležale celo na zemljepisnem prehodu iz takrat najbolj razvite Italije v srednjo Evropo, tako da so impulzi prihajali iz dveh smeri hkrati. Vendar pa je bilo to obdobje za naše dežele z današnjega slovenskega stališča še posebej odločilno. V omenjanih dvesto letih so se namreč dogodile stvari, ki so dotedanje slovensko ljudstvo, ki je že skoraj povsem izgubilo zgodovinski spomin na karantanske kneze, zaznamovale na tisti posebni način, ki je pozneje privedel do nastanka slovenske zavesti in še kasneje do naroda v polnem pomenu te besede.

Najprej je potrebno omeniti, da je v prvi polovici obravnavanega obdobja prišlo do politične zaokroženosti domala vsega ozemlja, ki ga je naseljevalo slovensko ljudstvo. Čeprav je nekaj časa kazalo, da bi utegnili to združevalno poslanstvo prevzeti Celjski grofje, kar bi slovensko zgodovino skoraj gotovo zasukalo kako drugače – ali na bolje ali na slabše, kdo ve? – se to ni zgodilo. Po uboju zadnjega Celjana je vsa celjska posest prešla v roke Habsburžanov, ki so si zatem v kratkem pridobili še vse druge posesti (razen nekaj malega cerkvenih) in pod svojo krono z izjemo Beneške Slovenije, združili vse dežele poseljene s Slovenci, kar se zatem ni več spremenilo vse do konca prve svetovne vojne (če pri tem izvajamo posebno usodo Prekmurja po letu 1867 in pa le prehodno obdobje Napoleonovih Ilirskih provinc).

Drugo za Slovence pomembno stvar, je v tem času, kot mi je omenil akademik Ferdo Gestrin, prinesel razvoj trgovine, ki so jo v veliki meri opravljali slovenski kmetje. Ta trgovina je v glavnem potekala med Ogrsko in Benetkami in med Štajersko in morjem. Že sama izkušnja, od kod in do kod se lahko naš človek pogovori v svojem jeziku, je po njegovem ustvarjalo nekakšno osnovno narodno zavest.

Naslednja za slovenstvo pomembna stvar so bili kmečki upori. Ti so se začeli sicer že leta 1358 v Stični in se jih je do leta 1848, torej do odprave tlačanstva, zvrstilo, kot poroča akademik Bogo

Grafenauer, nad 160, od tega pet velikih. Najbolj puntarsko obdobje pa sodi prav v čas, o katerem pripovedujejo pričujoče balade, ko je v 130 letih na slovenskih tleh izbruhnilo okrog 50 puntov, med njimi trije največji: leta 1478 koroški, leta 1515 vseslovenski in leta 1573 slovensko-hrvaški. Kljub temu, da so se vsi upori končali s porazom, so v slovenskih ljudeh vseeno budili nekakšno trmasto samozavest, smisel za skupno voljo in organizacijo, prav gotovo pa tudi občutek nekakšne še nezavedne narodne enotnosti, saj je puntarje razen skupne tlačanske usode družil tudi skupen jezik, kar je nujno poudarjalo razliko med njimi in nemškimi plemstvom ter njegovo soldatesko, ki je bila v pretežni večini nemška ali uskoška, torej drugojezična.

Naslednje pomembno dejstvo, ki označuje prelomnost obravnavanih dveh stoletjih za slovensko ljudstvo, so bili turški vpadi. Začeli so se že leta 1396, dosegli svoj vrh okrog leta 1475, se ponovili v hujši obliki v dveh, treh desetletjih po letu 1520, potem pa začeli postajati vse redkejši in za Turke vse manj smiselni in vse bolj tvegani, dokler niso po krščanski zmagi pri Sisku povsem prestali. Ti turški vpadi, obramba pred njimi in poznejše načrtno organiziranje Vojne krajine so imeli za razvoj slovenskega ljudstva mnogo bolj ugodne posledice, kot bi si človek mislil. Kljub strahotnemu materialnemu razdejanju, ki je prizadelo od četrta do pol nepremičnin in vsega drugega imetja, in kljub grozljivim človeškim žrtvam, ki so v vsem tem obdobju dosegle približno sto tisoč pobitih in vsaj 120 tisoč v sužnost odgnanih prebivalcev z vseh koncev slovenskega ozemlja, je to obdobje, seveda če ne gledamo s stališča osebnih tragedij tistih, ki so jih zadele, temveč s stališča tistih, ki so »ostali,« pomenilo izjemno vsestransko vzpodbudo za osebno ustvarjalnost in družbeno povezovanje. Predvsem je bilo treba neprestano na novo postavljati na noge spet in spet uničena gospodarstva, utrjevati gradove, mesta, graditi trdnjave in tabore, organizirati obrambo in se temu ustrezno oborožiti, pozneje pa preskrbovati obrambni sistem doma in

v Vojni krajini, kar vse je zahtevalo veliko delavnost, iznajdljivost, napredek obrtniških dejavnosti, razvoj trgovine in ne nazadnje povezovanje med različnimi pokrajinami in vojvodinami, v katerih je živelo slovensko ljudstvo. Vse to je nujno vplivalo na ustvarjanje svojevrstno pogojenega značaja, na razgledanost po vsaj bližnjih deželah in na zavest o skupnih etničnih značilnostih slovenskih ljudi po različnih vojvodinah; ne nazadnje, zlasti proti koncu tega obdobja, ko so se začele vrstiti tudi zmage nad Turki, pa se je začela buditi tudi zaenkrat še deželno in širše »krščansko« obarvana samozavest o naraščajoči moči, samozavest, ki je pozneje v obdobju narodnega prebujenja kot skupni narodni spomin delovala vsekakor vzpodbudno.

Nobeno odkritje seveda ni ugotovitev, da je bil za postanek poznejšega narodnega samozavedanja, preporeka in zavestnega narodnoobrambnega in v nastanek pravega naroda, nacije, usmerjenega delovanja nadvse pomemben slovenski protestantizem, ki je v slabih petih desetletjih uvedel enotno poimenovanje za vse Slovence, uvrstil slovenski jezik med kulturne jezike, razen teh načelnih premikov pa tudi po praktični plati zbral v knjigah velik del slovenskega besednega zaklada, s tem, da je slovenskemu ljudstvu dal prvi abecednik, prvi prevod vsega svetega pisma, prvo slovnico, prvo cerkvenopravno besedilo, prvo pesmarico (celo z notami), prvi cerkveni obrednik, prvi slovar in še in še. Res, da je marsikaj od tega zaradi protireformacije začasno zatonilo v pozabo, toda ostalo je dokazljivo dejstvo o narodnem delovanju, na kar se je pozneje bilo mogoče s pridom opreti. Za Biblijo pa je nedvomno ugotovljeno, da je – kot edina knjiga, ki ji je delno prizanesla tudi katoliška doba – ostala temelj slovenskega jezika skozi nadaljnji dve stoletji in s tem preprečila razpadanje knjižne slovenščine na knjižna narečja, kar je seveda neizmerno prispevalo k lažjemu ustvarjanju narodne enotnosti.

Po tej hvali protestantizmu bo malo čudno zvenela trditev, da je v isti ugodni smeri za nastanek slovenskega naroda delovala tudi

v tem obdobju nastala protireformacija. Znano je namreč, da je razen Biblije fizično uničila vse otipljive, malo prej naštete, pridobitve protestantizma in za dobrih sto let zaustavila začetni kulturni razvoj. Toda »po drugi strani lahko ugotovimo, da kulturnih dosežkov protestantizma vsekakor ni dokončno uničila, saj jih ni mogla, onemogočila pa je za usodo Slovencev prikrito nevarnost protestantizma: s tem, da je protestantizem zatrla, je namreč preprečila, da bi se ta vera, pri kateri igra jezik zelo pomembno vlogo, razširila med slovenskim ljudstvom – najhujše bi bilo, če bi se razširila samo delno – in bi ga poleg politične razcepljenosti še notranje, duhovno razklala, zelo verjetno pa, vsaj v znatni meri, če že ne povsem, speljala tudi v cerkev nemškega jezika. To pa bi bilo zlasti v prvem obdobju narodnega preporoda za tako maloštevilen narod zelo verjetno usodno. Zato je bila ne glede na vse druge morebitne negativne posledice ponovna uvedba katoliške vere v vseh slovenskih pokrajinah (z izjemo Prekmurja) vsaj s tega narodnega vidika nedvomno koristna in na tem področju celo odrešilna.

Ena izmed najbolj znanih oznak za ep pravi, da je to pripovedna pesnitev, ki prikazuje zaokroženo podobo življenja neke določene skupnosti v zanj o prelomnem zgodovinskem obdobju. Pričujoče »Srednjeveške pridige in balade« tej zahtevi vsekakor ustrezajo. Niso pa pesnitev, temveč le enotno zamišljen in zgrajen venec balad, ki v nekem širšem smislu pripoveduje »zgodbo« slovenske skupnosti v zgodovinskem obdobju, ki je bilo zanj o vsekakor prelomno, to se pravi, nadvse pomembno in celo odločilno. Moj prvotni namen je bil, da bi na isto temo in z isto

vsebino napisal takšen ep, kot jih poznamo iz (zlasti srednjeveškega in renesančnega ustvarjanja) literatur velikih narodov, to se pravi »v enem kosu« in z več, vsaj pet tisoč verzov. Toda že pri začetnem snovanju sem kmalu začutil (in iz današnjih bralskih navad dojel), da bi ep dandanes moral biti po gradnji nekako drugačen, ne tak kot tisti, ki jih poznamo iz prejšnjih dob. Predvsem bolj razgiban po verzu in po zgradbi. Množica v isti obliki zapisanih verzov v dolgih spevih bi današnjega bralca bržkone ne privlačila, kot tudi mene samega take vrste pesnitve ne pritegnejo neposredno, temveč bolj zaradi njihovega kulturnega pomena. Zato sem ep poskušal popestriti tako po zgradbi kot z uporabo različnih verzni oblik. Ep naj bi imel posvetilo, prolog, prvi sklop balad, uvod v glavno zgodbo, glavno zgodbo – popestrjeno s pridigami na začetkih posameznih spevov – sklep glavne zgodbe, drugi sklop balad in slednjič še epilog. Vse to naj bi bilo napisano v krajših enotah, z mednaslovi in v različnih verzni oblikah (prolog, uvod, sklep in epilog v tercinah; balade v nibe-lunški kitici; pridige v heksametru in elegičnem distihonu; glavna zgodba pa v stancih). Od vsega tega je nastalo to, kar je pred nami. In zdaj se sprašujem: ali je to, kar sem napisal, ep, morda nova vrsta epa; ali ni, in je kljub omenjeni definiciji le venec balad! Meni samemu je vsekakor jasno, da to ni tisti ep, ki sem ga želel in hotel napisati. Mi pa zato ostaja prijeten občutek, da moje »življenjsko delo« še ni opravljeno, da je pred mano še zmerom vabljen cilj, za katerega je vredno živeti, in up, da ga bom morda le dosegel. Ali pa ga bom res! Pravzaprav bi zame bilo lepše, da ga ne bi, da bi vse do konca imel v svojem pisanju pred seboj še nekaj svetlega, nekaj, kar gledano s tujimi očmi najbrž niti ne bi bila kakšna posebna vrednost, kar pa je v dolgih desetletjih vse od mladih dni zame osebno postalo vir smisla, upanja in moči. Najbrž se bo tako tudi zgodilo, kajti »leta teko in milostni čas ne podarja odloga«. Morda pa bom ep kljub vsemu vendarle kdaj napisal? Kdo ve? Dokler je človek živ, je vse mogoče.